

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΥΡΚΑΓΙΑ ΤΟΥ 1917:
ΤΡΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Πρώτη δημοσίευση
Γρηγόριος Παλαμᾶς
Ἔτος Α' (1917)

Ἐπιμέλεια
Κωνσταντῖνος Ν. Πλαστήρας

Ἄντι Εὐχῶν

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2017

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΟΥ

Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΥΡΚΑΓΙΑ ΤΟΥ 1917:
ΤΡΙΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

Πρώτη δημοσίευση
Γρηγόριος Παλαμᾶς
Ἔτος Α΄ (1917)

Ἐπιμέλεια
Κωνσταντῖνος Ν. Πλαστήρας

Ἀντὶ Εὐχῶν

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2017

Γεώργιος Α. Σωτηρίου (1880-1965)

ΠΡΟΛΟΓΙΣΜΑ

Τὸ 2017 συμπληρώθηκαν ἑκατὸ χρόνια ἀπὸ τὴ μεγάλη πυρκαγιὰ τοῦ 1917, ἡ ὁποία κατέκαυσε τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ κέντρου τῆς Θεσσαλονίκης, σημάδεψε τὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ τῆς ζωῆ καὶ ἔμεινε στὴν ἱστορία ὡς μία ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες τραγωδίες ποὺ ὑπέστη ἡ πόλη.

Ἡ πυρκαγιὰ ποὺ ἄλλαξε διὰ παντὸς τὸ πρόσωπο τῆς πόλης ξέσπασε τὸ Σάββατο 5 (ν. ἡμερ. 18) Αὐγούστου 1917, ἀπὸ τὴν κουζίνα ἐνὸς σπιτιοῦ στὴν ὁδὸ Ὀλυμπιάδος. Οἱ φλόγες μεταδόθηκαν στὰ διπλανά σπίτια ἐξαιτίας τοῦ δυνατοῦ βαρδάρη ποὺ φυσοῦσε ἐκεῖνη τὴ μέρα καὶ πολὺ γρήγορα, μέσα σὲ λίγες ὥρες, ἐπεκτάθηκαν καὶ κατέκαυσαν ὅλο τὸ τότε κέντρο τῆς πόλης καταστρέφοντας 9.500 κατοικίες, ἀφήνοντας ἄστεγους περισσότερους ἀπὸ 70.000 κατοίκους.

Ἡ γρήγορη ἐξάπλωσὴ τῆς ὀφειλόταν στοὺς στενοὺς δρόμους, στὴν πυκνὴ δόμηση, στὰ ξύλινα σπίτια, στοὺς ἀνύπαρκτους ἀκάλυπτους χώρους, στὴν ἀνοργάνωτη πυροσβεστικὴ ὑπηρεσία, ἀλλὰ καὶ στὴν ἔλλειψη νεροῦ. Μιὰ τεράστια ἔκταση, ποὺ περικλείεται μεταξὺ τῆς περιοχῆς τοῦ Διοικητηρίου καὶ τῶν ὁδῶν Ἁγίου Δημητρίου – Ἁγίας Σοφίας – Ἐγνατία – Ἱπποδρομίου – Νίκης, μέχρι βορειοδυτικὰ τῆς ὁδοῦ Λέοντος Σοφοῦ, ἱσοπεδώθηκε καὶ ἔκτοτε, γιὰ πολλὰ χρόνια, ἡ περιοχὴ αὐτὴ ὀνομαζόταν «πυρρίκαυστος ζώνη». Ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ καταστράφηκαν πολλὰ δημόσια καὶ ἰδιωτικὰ κτίρια (τὸ ταχυδρομεῖο, τὸ τηλεγραφεῖο, τὸ Δημαρχεῖο, τὸ Βελγικὸ Προξενεῖο, ἡ Ὄθωμανικὴ Τράπεζα, πολλὰ ξενοδοχεῖα), οἱ ναοὶ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοῦ Τρανοῦ, τῆς Ἁγίας Θεοδώρας, πολλὰ τζαμιά, ἡ Ἀρχираββινεία μὲ τὸ πλούσιο ἀρχεῖο

της και 16 συναγωγές, σχολεία τῶν διαφορετικῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων, κατοικίες και εὐαγγῆ ἰδρύματα¹.

Ἐνθυμούμενοι τῇ μεγάλῃ αὐτῇ τραγωδίᾳ, ἀπὸ τῆν ὁποία ἀναγεννήθηκε ἡ νέα πόλη, ἀναδημοσιεύουμε δύο κείμενα τοῦ Ἐφόρου Βυζαντινῶν Αρχαιοτήτων, ἐκεῖνης τῆς ἐποχῆς, Γεωργίου Σωτηρίου, πού περιγράφουν τὴν καταστροφὴ τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου.

Καὶ τὰ δύο κείμενα δημοσιεύτηκαν στὸν Α΄ τόμο (1917) τοῦ δεκαπενθήμερου ἐκκλησιαστικοῦ περιοδικοῦ, *Γρηγόριος Παλαμᾶς*, τῆς Μητροπόλης Θεσσαλονίκης, τὸ ὁποῖο ἐκδίδεται μέχρι σήμερα, φέροντας ἐπάξια τὸν τίτλο τοῦ μακροβιότερου περιοδικοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Τὸ πρῶτο κείμενο μὲ τίτλο: *Μεγίστη ἐθνικὴ ἀπώλεια ἢ καταστροφὴ τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης*, δημοσιεύθηκε στὸ τχ. Ι΄ (15 Αὐγούστου) 493-496, ἐνῶ τὸ δεύτερο μὲ τίτλο: *Ἀπὸ τὰ ἐρείπια τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου Θεσσαλονίκης*, στὸ τχ. ΙΒ΄ (15 Σεπτεμβρίου) 577-581.

Θεωρήσαμε σκόπιμο νὰ συμπεριλάβουμε και ἓνα τρίτο κείμενο, πού συμπληρώνει τὰ δύο προηγούμενα και δημοσιεύθηκε στὴ στήλῃ *Ἐκκλησιαστικὰ Χρονικά*, τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ, στὸ τχ. ΙΕ΄ (1 Νοεμβρίου 1917) 735-736 και ἔχει τὸν τίτλο, *Διάλεξις τοῦ κ. Σωτηρίου εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ Βυζαντινοῦ Ναοῦ*. Ὁ συντάκτης του ἀναφέρεται στὴν πραγματοποίησι τῆς διάλεξης, στὰ πρόσωπα πού παρέ-

---

1. Βλ. Παπαστάθης, Χαράλαμπος, «Ἐνα ὑπόμνημα γιὰ τὴν πυρκαγιὰ τῆς Θεσσαλονίκης», *Μακεδονικά*, 18 (1978) 143-171. Ὁ Παπαστάθης παρουσιάζει και σχολιάζει, μεταφρασμένο ἀπὸ τὰ γαλλικά, ἓνα ὑπόμνημα τοῦ Γενικοῦ Γραμματέα τῆς Διοικήσεως Μακεδονίας Αλεξ. Α. Πάλλη, πρὸς τὸν Γενικὸ Διοικητὴ Μακεδονίας, σχετικὸ μὲ τὴ δραστηριότητα τῆς Διεύθυνσης Θυμάτων Πυρκαγιᾶς και τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Ἐράνων, στὸ ὁποῖο περιγράφονται οἱ καταστροφές, τὰ μέτρα γιὰ τὴν περίθαλψη τῶν πυροπαθῶν, καθὼς και τὰ οικονομικὰ ἀποτελέσματα τῆς Ἐπιτροπῆς Ἐράνων.

στησαν, στο μέγεθος τῆς καταστροφῆς καὶ στὶς πρώτες ἐνέργειες γιὰ ἐξέγερση χρημάτων προκειμένου νὰ ἀναστηλωθεῖ ὁ ναός.

Ὁ Γεώργιος Σωτηρίου (Σπέτσες, 1880 - Ἀθήνα, 1965), βυζαντινολόγος, ἀρχαιολόγος, καθηγητῆς Πανεπιστημίου καὶ ἀκαδημαϊκός, σπούδασε Θεολογία στὰ Πανεπιστήμια Ἀθηνῶν, Λειψίας, Βερολίνου καὶ Βιέννης μελετώντας ιδιαίτερα τὴ χριστιανικὴ καὶ βυζαντινὴ ἀρχαιολογία καὶ τέχνη. Διδάκτωρ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν (1904), διορίστηκε τὸ 1915 Γενικός Ἐφορος Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων καὶ μὲ τὴν ιδιότητά του αὐτὴ ἀσχολήθηκε μὲ τὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τὶς καταστροφές ποὺ ὑπέστησαν ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ τοῦ 1917. Διευθυντῆς τοῦ Χριστιανικοῦ καὶ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν γιὰ πολλὰ χρόνια, πραγματοποίησε ἀνασκαφές στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο καὶ στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ δημοσίευσε πολλές ἐπιστημονικὲς μελέτες. Ἡ ἐνασχόλησή του μὲ τὸν Ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης ὑπῆρξε πολυετῆς. Συνεργάστηκε στὸ ἔργο τῆς ἀναστήλωσης τοῦ Ναοῦ ἀρχικὰ μὲ τὸν Ε. Hébrard καὶ τὸν ἀρχιτέκτονα Ἀριστοτέλη Ζάχο. Ὅταν μετὰ τὸν πόλεμο, τὸ 1945, ξανάρχισαν οἱ ἐργασίες ἀναστήλωσης, μιὰ ἐπιστημονικὴ ἐπιτροπὴ ἀποτελούμενη ἀπὸ τὸν Γ. Σωτηρίου καὶ τοὺς ἀρχαιολόγους Ἀναστάσιο Ὀρλάνδο, Ἀνδρέα Ξυγγόπουλο καὶ Στυλιανὸ Πελεκανίδη, σὲ συνεργασία μὲ ἀρχιτέκτονες καὶ μηχανικούς, ὀλοκλήρωσαν τὴν ἀναστήλωση τοῦ μνημείου, τὸ ὁποῖο ἀποδόθηκε στὴ λατρεία τῶν πιστῶν στὶς 26 Ὀκτωβρίου 1949.

Εἶναι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον ὅτι, ἐνῶ ἡ πυρκαγιὰ ἔσβησε τὸ βράδυ τῆς 19^{ης} Αὐγούστου, ἡ ἀποτίμηση τῆς καταστροφῆς τοῦ Ναοῦ ὑπῆρξε ἄμεση καὶ δημοσιεύθη-

κε στὸ τεύχος τοῦ *Γρηγορίου Παλαμᾶ*, ποὺ κυκλοφόρησε τὸν ἐπόμενο μήνα. Ἡ σημασία τοῦ μνημείου γιὰ τὴν ἱστορία τῆς πόλης αἰτιολογεῖ τὰ γρήγορα ἀντανεκλαστικά τοῦ Σωτηρίου, ποὺ ἔσπευσε νὰ καταγράψει ἀμέσως τὶς ζημιές, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐτοιμότητα τῆς Μητροπόλεως γιὰ τὴν ἄμεση δημοσιεύσῃ τους. Μέχρι τὸ τέλος τοῦ 1917, ἀκολούθησαν καὶ ἄλλες δημοσιεύσεις τοῦ Σωτηρίου γιὰ τὴν καταστροφή τοῦ Ναοῦ. Τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τυχαῖο, ἀφοῦ γι' αὐτὴν ἐνδιαφέρθηκαν ἄμεσα ἐμβληματικὲς προσωπικότητες ὅπως ὁ Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Γεννάδιος Ἀλεξιάδης καὶ ὁ Γεώργιος Σωτηρίου, ὁ ὁποῖος μαζί μὲ τὸν Ἀναστάσιο Ὁρλάνδο θεωροῦνται γενάρχη τῆς βυζαντινῆς ἀρχαιολογίας στὴν Ἑλλάδα.

Στὴ μεταγραφή τῶν κειμένων διατηρήσαμε αὐτοῦσια τῆ γλώσσα τους διορθώνοντας ἀβλεψίες ἢ τυπογραφικὰ λάθη, ἐκσυγχρονίζοντας, ὅπου χρειάζοταν, τὴ στίξη καὶ τὴν ὀρθογραφία ὀρισμένων λέξεων. Ὁφείλω εὐχαριστίες στὸν καθηγητὴ Γ. Κεχαγιόγλου γιὰ τὶς ὑποδείξεις του, στὸν Κώστα Κουρούδη, προϊστάμενο τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ε.Μ.Σ., γιὰ τὴ διαχρονικὴ συμβολή του στὴν ἔκδοση τοῦ ἐτήσιου εὐχετήριου τεύχους, ὅπως καὶ στὴν ἀρχαιολόγο Πέλλη Μάστορα, ποὺ μᾶς ὑπέδειξε τὸ ἄρθρο ποὺ περιγράφει τὴ διάλεξη τοῦ Σωτηρίου. Ἀπὸ τὴν ὑπόδειξη αὐτὴ καταλάβαμε ὅτι τὸ δεύτερο κείμενο ποὺ εἶχαμε ἐπιλέξει γιὰ δημοσίευση ἦταν ἡ περιληπτικὴ ἀπόδοση τῆς διάλεξης τοῦ Γ. Σωτηρίου, ποὺ δόθηκε μέσα στὸν κατεστραμμένο Ναὸ τοῦ Πολιούχου, ἀνήμερα τῆς γιορτῆς του, στίς 26 Ὀκτωβρίου 1917.

Κ. Ν. Πλαστήρας

ΜΕΓΙΣΤΗ ΕΘΝΙΚΗ ΑΠΩΛΕΙΑ
Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ὁ Ναὸς τοῦ πολιοῦχου τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς πόλεως τῶν τραγικῶν συμφορῶν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐθνικῆς μας κατὰ τοὺς εἰρηνικοὺς χρόνους λαμπρότητος, εἶναι σήμερον σωρὸς ἐρειπίων. Ὁ ἄγρυπνος φρουρὸς καὶ ὑπέρμαχος προστάτης τῆς Θεσσαλονίκης, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν βαρβάρων οἱ πατέρες μας «τὸ καύχημα καὶ ὁ ὑπέρλαμπρος στέφανος τῆς πόλεως», ὡς ἀποκαλοῦν τὸν Μυροβλήτην Δημήτριον τὰ Βιβλία τῶν θαυμάτων του, ἀπώλεσε τὸν μεγαλοπρεπῆ του Οἶκον, «τὸν ἱαματοφόρον καὶ ἀγιόδωρον Ναόν του» καὶ μόνον ὁ ἱερὸς τάφος Του ἐσώθη ἐκ τῆς φοβερᾶς πυρκαϊᾶς, ὁ τάφος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἄλλοτε ὁ Δημήτριος ἠγείρετο «ξανθὸς καὶ λαμπρὸς, λαμπηδόνας ὡς ἡλιακῶν ἀκτίνων ἀποπέμπων, ἐπὶ λευκοῦ ἵππου καθήμενος καὶ φορῶν ἰμάτιον λευκόν» καὶ ἐνεφανίζετο «οὐκ ἐν νοητῇ ἐπισκιάσει ἀλλ' ἐν ὀφθαλμοφανεῖ ἐνεργείᾳ» ἠγούμενος καὶ ὀδηγῶν τὸν λαόν Του εἰς τὴν νίκην καὶ τὴν σωτηρίαν.

Πόσῃν ἄρᾳ γε φέρομεν εὐθύνην ἡμεῖς οἱ σύγχρονοι καὶ τί θ' ἀπολογηθῶμεν, ὅταν ὁ Ἅγιος ζητήσῃ λόγον διὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ναοῦ Του; Δέκα πέντε αἰῶνας ἴστατο ἄθικτος ὁ περίλαμπρος Ναὸς ἐν μέσῳ μυρίων συμφορῶν, βαρβαρικῶν κατακτῆσεων, ἐπιδρομῶν ἀλλοφύλων, καὶ ἤρκεσε μία στιγμὴ διὰ ν' ἀποτεφρωθῇ ὅ,τι ἡ εὐγνωμοσύνη καὶ ἡ βαθυτάτη εὐλάβεια αἰώνων διαιώνισε διὰ τοῦ πανσέπτου Ναοῦ τοῦ καλλινίκου Μάρτυρος.

Καὶ τῶντι ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἦτο ἐν τῶν ὑπερόχων χριστιανικῶν μνημείων ὀλοκλήρου τῆς ἑλλη-

νικῆς Ἀνατολῆς· ἀκριβῶς δὲ ἵνα κατανοηθῆ ἡ σημασία τῆς γενομένης καταστροφῆς, δίδομεν κατωτέρω ὀλίγας πληροφορίες περὶ τῆς τέχνης τοῦ Ναοῦ πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς, τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ καὶ τῶν μέτρων, ἅτινα ἐλήφθησαν πρὸς διάσωσιν τῶν ἐναπολειφθέντων μερῶν τοῦ μνημείου.

Ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης ἀνηγέρθη μεγαλοπρεπῆς (ἔχει μῆκος 43 μ. καὶ πλάτος 33 μ.) τὸν Ε΄ μ.Χ. αἰῶνα (πιθ. μεταξὺ τῶν ἐτῶν 412-413 μ. Χ.) κατὰ τὸν ἐπικρατοῦντα ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ρυθμὸν τῶν **Βασιλικῶν** ἢ τῶν **δρομικῶν ναῶν**, ὡς ἔλεγον τότε οἱ Βυζαντινοὶ τὰ ὀρθογώνια ἐπιμήκη οἰκοδομήματα τὰ διαιρούμενα ἐσωτερικῶς διὰ κίωνων καὶ στοῶν ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μέση στοὰ ἦτο ὑψηλότερα τῶν λοιπῶν καὶ στεγαζόμενα διὰ ξυλίνης στέγης ἢ καμάρας.

Ἐν τῇ Βασιλικῇ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης ἐξήκοντα ὀλόλιθοι λευκοὶ καὶ πολύχρωμοι κίονες, στεφόμενοι μὲ κιονόκρανα κορινθιάζοντα καὶ διὰ τρυπάνου κατειργασμένα, (ἔχοντα μεγίστην ἀξίαν διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων) καὶ τέσσαρες ὀρθοστάται, ἐπενδεδυμένοι δι' ὀρθομαρμαρώσεως ἦτοι πολυτίμων πολυχρῶμων μαρμαρίνων πλακῶν (ὡς ἦσαν ἐπενδεδυμένα καὶ ἄλλα τοῦ Ναοῦ μέρη) ἐχώριζον τὸν μέγαν Ναὸν εἰς πέντε κλίτη ἢ στοάς, ἐξ ὧν ἡ μεσαία στοὰ ἀπέληγεν εἰς τὴν ἡμικυκλικὴν Ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ Βήματος. Ἐκατέρωθεν τῆς Ἀψίδος ἀντὶ Προθέσεως καὶ Διακονικοῦ ἀνηγέρθησαν τετράγωνα περιστύλια καὶ εἰς μεταγενεστέρους χρόνους προσετέθη δεξιὰ τῆς Ἀψίδος τὸ παρεκκλήσιον τοῦ Προδρόμου. Ἄνωθεν τῶν τεσσάρων

κιονοστοιχιῶν ἢ τῶν στοῶν ὑπῆρχε διπλοῦν Ὑπερῶον (δύο δηλαδὴ ἐπάλληλοι γυναικωνῖται), ὅπερ περιέτρεχεν ὀλόκληρον τὸν Ναὸν καὶ ἐκοσμεῖτο δι' ὁμοίων ἐπάλληλων στοῶν· οἱ τοῖχοι, τὰ τόξα καὶ τὰ μέτωπα τῶν στοῶν, κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους, ἠκτινοβόλουν ἐκ τῶν πολυτελῶν καὶ πολυχρῶμων μαρμαρίνων πλακῶν καὶ πλακιδίων καὶ προπάντων ἐκ τῶν εἰς τὰ διάφορα μέρη τοῦ Ναοῦ εὕρισκομένων ψηφιδωτῶν, τῶν ἱστορούντων κυρίως τὸ μαρτύριον καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἁγίου Δημητρίου· καὶ πρὸ τῆς πυρκαϊᾶς ἀκόμη μεθ' ὅλας τὰς ἀνακαινίσεις καὶ συλήσεις τοῦ Ναοῦ, τὰς ὁποίας εἶναι ἀδύνατον ἐνταῦθα ν' ἀναφέρωμεν, ἐσφίζοντο ἀρκετὰ λείψανα ὀρθομαρμαρώσεως καὶ ψηφιδωτῶν, ἱκανὰ νὰ μαγεύωσι τὸν θεατὴν διὰ τὴν ζωηρὰν ἀρμονίαν τῶν χρωματισμῶν των καὶ νὰ προσδίδωσι μεγαλεῖον καὶ χάριν εἰς τὸν περικαλλῆ Ναόν. Ἴνα δὲ δώσωμεν πλήρη εἰκόνα τοῦ Ναοῦ προσθέτομεν, ὅτι ὠδήγει εἰς τὸν κυρίως Ναὸν μεγαλοπρεπῆς Νάρθηξ καὶ ἔξω τοῦ Νάρθηκος ὑπῆρχε καὶ σφίζεται εἰσέτι ἐπεσκευασμένη ἢ Φιάλη, ἥτοι μικρὸν κυκλοτερές περιστύλιον, ἔχον ἐν τῷ μέσῳ τὴν λεκάνην τοῦ ἁγιασμοῦ· τέλος πέριξ τοῦ Ναοῦ καὶ ἰδίως πρὸ τῆς Φιάλης ἦτο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους θαυμάσιος κῆπος, ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ σοφοῦ ἱεράρχου τῆς Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, τοῦ ἀκμάσαντος τὸν ΙΒ' αἰῶνα, ὅστις πλήρης θαυμασμοῦ διὰ τὸ ἔσθθεν καὶ ἔξωθεν τοῦ Ναοῦ κάλλος ἀναφωνεῖ εἰς ἓνα του λόγον «Ὡς παράδεισον βλέπομεν ἄλλον τὸν Ναὸν Σου μάρτυς Δημήτριε!».

Ὁ παράδεισος οὗτος τῆς τέχνης καὶ τῆς ἱστορίας ἐγένετο ἤδη παρανάλωμα τοῦ πυρός· ἡ ξυλίνη στέγη τοῦ

Ναοῦ ἥτις πολλάκις εἶχεν ἀνακαινισθῆ, κατέπεσε καὶ συμπαρέσυρε τοὺς δύο γυναικωνίτας μετὰ τῶν κίωνων καὶ τῶν στοῶν των, κατέρριψε τὰς δύο πρὸ τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν κιονοστοιχίας, συνέτριψε τοὺς μεγίστης ἀξίας κίονας, ἐθρυμμάτισε τὰς πλάκας τῆς ὀρθομαρμαρώσεως καὶ μετέβαλεν εἰς τέφραν τὰ ὠραιότερα τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους ψηφιδωτά.

Οὗτω δ' ἐκ τοῦ ὄλου Ναοῦ διεσώθησαν οἱ τέσσαρες τοῖχοι μέχρι τοῦ ὕψους τῆς στέγης, τὸ κεντρικὸν τετράγωνον τοῦ μέσου κλίτους μὲ ἡμικατεστραμμένους κίονας, ὀρθοστάτας καὶ γεῖσα, τὸ ἡμικύκλιον τῆς Ἀψίδος, τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ Βήματος τετράγωνα περιστύλια μετὰ τοῦ παρεκκλησίου, ὁ Νάρθηξ, ἀριστερὰ τοῦ ὁποίου διεσώθη τὸ μνημεῖον τοῦ Σπαντούνη (1481) κατὰ δὲ τὸ ἄκρον τοῦ Νάρθηκος ὁ περίφημος τάφος τοῦ Ἁγίου Δημητρίου διαμείνας εὐτυχῶς ἄθικτος, καὶ ἐκ τῶν ψηφιδωτῶν μόνον πέντε τμήματα, ἥτοι αἱ τέσσαρες εἰκόνες τῶν παραστάδων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίζετο τὸ Τέμπλον τοῦ Ναοῦ, καὶ μία εἰκὼν ἄνωθεν τῆς δεξιᾶς θυρίδος τοῦ Νάρθηκος τὰ θαυμάσια ψηφιδωτά τοῦ βορείου κλίτους μὲ τὴν ἐπιγραφὴν:

«ἐπὶ χρόνων Λέοντος ἠβῶντα βλέπεις»

«καυθέντα τὸ πρὶν τὸν Ναὸν Δημητρίου»,

τὰ ἐνθυμίζοντα ἐτέραν πυρκαϊὰν καὶ ἐπανόρθωσιν τοῦ Ναοῦ ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ ἐπάρχου Θεσσαλονίκης Λέοντος (629-634) κατεστράφησαν ἐντελῶς. Ἐκ τῶν διασωθέντων ψηφιδωτῶν ἔχομεν ἤδη τὴν πολύτιμον τῆς δεξιᾶς παραστάδος εἰκόνα τῶν κτιτόρων τὴν παριστῶσαν τὸν Ἁγ. Δημήτριον ἐν τῷ μέσῳ λευκὴν γλαμύδα μετὰ τοῦ ταβλίου ἐνδεδυμένον καὶ ἐκατέρωθεν τοὺς κτίτορας (ἀριστερὰ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης καὶ δεξιὰ τὸν ἑπαρχον πιθανῶς τῆς πόλεως μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς:

«Κτίστας θεωρεῖς τοῦ πανενδόξου δόμου ἐκεῖθεν ἔνθεν
μάρτυρος Δημητρίου»
«τοῦ βάρβαρον κλύδωνα βαρβάρων στόλων μετατρέπο-
ντος καὶ πόλιν λυτρομένου».

Τοιαύτην εἰκόνα παρουσιάζει σήμερον εἰς τὸν θε-
ατὴν ὁ πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἡμερῶν περικαλλὴς Ναός. Ἡ
ἡμετέρα ὑπηρεσία μετὰ τῶν ἀρχῶν τῆς πόλεως, αἵτινες
πᾶσαν δυνατὴν ὑποστήριξιν παρέχουν, συνεργασθεῖσα,
ἀσχολεῖται ἤδη εἰς τὴν προσωρινὴν ἀναστήλωσιν τῶν ἐνα-
πολειφθέντων μερῶν καὶ κατὰ τὸ σχέδιον τὸ ὁποῖον ἐξε-
πόνησεν, ἐλπίζει νὰ παρουσιάσῃ τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Δη-
μητρίου σεμνὸν ἐρειπιῶνα, Παρθενῶνα τῆς χριστιανικῆς
τέχνης.

Κατὰ τὸ σχέδιον τοῦτο, εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ὁποῖ-
ου συνεργάζονται ὁ γάλλος ἀρχαιολόγος κ. E. Hébrard
καὶ ὁ ἀρχιτέκτων τοῦ Νομοῦ Θεσσαλονίκης κ. A. Πάπ-
πης, θὰ στερεωθῶσιν οἱ ἐξωτερικοὶ τοῖχοι τοῦ Ναοῦ καὶ
θὰ καταρριφθῶσι τ' ἀπειλοῦντα πτῶσιν μέρη, ἀφ' οὔ προ-
ηγουμένως σχεδιασθῶσι ταῦτα καὶ φωτογραφηθῶσι, θὰ
στεγασθῶσι διὰ τῶν παλαιῶν πλίνθων τοῦ ἰδίου Ναοῦ
αἱ δύο ἐναπομείνουσαι κιονοστοιχίαι, οἱ κίονες τῶν ὁποί-
ων θ' ἀσφαλισθῶσι διὰ σιδηρῶν δακτυλίων, θ' ἀνακτήσω-
σιν οἱ ὀρθοστάται τὴν ὀρθομαρμάρωσίν των διὰ τῶν δια-
σωθεισῶν πλακῶν καταλλήλως συγκολλημένων, θὰ συ-
γκολληθῶσι τὰ καταπεσόντα τμήματα τῶν κιονοκράνων,
θ' ἀσφαλισθῶσι δι' ἐπιστεγασμάτων τὰ διασωθέντα ψηφι-
δωτὰ καὶ θὰ στεγασθῇ ὀλόκληρον τὸ τετράγωνον τὸ περι-
λαμβάνον τὴν Ἀψίδα καὶ τὰ ἐκατέρωθεν τοῦ ἱεροῦ μέρη,
ὅπερ θὰ μεταβληθῇ εἰς μικρὸν Μουσεῖον, ἔνθα θὰ ἐνα-

ποτεθῶσι πάντα τὰ εὐρεθησόμενα κατὰ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ ἐδάφους ἀντικείμενα καὶ πρὸ πάντων τὰ κιονόκρανα, τὰ θωράκια καὶ αἱ μετὰ σφραγίδων πλίνθοι, αἵτινες ἀριθμούνται καὶ μελετώμεναι θὰ προσφέρωσι νέον ἄγνωστο ὑλικὸν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας χριστιανικῆς καὶ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ πρόχειρα μέτρα, ἅτινα προσωρινῶς ἐλήφθησαν, ἔνεκα τῶν κρισίμων περιστάσεων ἃς διέρχεται ἡ Πατρίς· ὑπολείπονται πλεῖσται λεπτομέρειαι, δι' ὧν θ' ἀποδοθῆ εἰς τὸν ἠρειπωμένον Ναὸν ἡ πρέπουσα ὄψις. Ἡ συντελεσθεῖσα καταστροφή εἶναι μεγίστη· ἡ ἀρχαία τέχνη τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπώλεσε τὸν κυριώτερον ἀντιπρόσωπόν της· ὁ ρυθμὸς τῆς Βασιλικῆς δὲν ἔχει πλέον οὐδὲν ἕτερον μνημεῖον εἰς ὀλόκληρον τὴν Ἀνατολὴν ἀκέραιον καὶ γνήσιον νὰ ἐπιδείξη, εἰμὴ ἠρειπωμένας ἢ μετὰ πολλῶν προσθηκῶν καὶ ἀλλοιώσεων Βασιλικάς, ὡς εἶναι ὁ Ναὸς τῆς Θεοτόκου Ἀχειροποιήτου (Ἑσκι-τζουμᾶ) τῆς Θεσσαλονίκης, ὁ Ναὸς τῆς Βηθλεέμ, τὸ καθολικὸν τῆς Μονῆς Σουδίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, οἱ Ναοὶ τῆς Ραβέννης καὶ τινὰ δευτερευούσης σημασίας δρομικὰ κτίσματα. Ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τοὺς μετὰ ταῦτα χρόνους με' ὄλην τὴν ἐρειπιώδη του μορφήν θ' ἀποβῆ τὸ προσκύνημα τοῦ Κόσμου καὶ ὁ τάφος του θὰ διαμένῃ πάντοτε ὁ τόπος ἔνθα οἱ πιστεύοντες εἰς τὴν δύναμιν καὶ προστασίαν τοῦ Μυροβλήτου θ' ἀναπέμψωσι τὴν εὐλαβῆ των προσευχῆν.

ΑΠΟ ΤΑ ΕΡΕΙΠΙΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΤΟΥ ΑΓ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΘΕΣ/ΝΙΚΗΣ

Εἰς προηγούμενον τεῦχος τοῦ περισπουδάστου τούτου ἐκκλησιαστικοῦ περιοδικοῦ ἐφιλοξενήθη ἄρθρον μου περὶ τῆς σημασίας τῆς συντελεσθείσης καταστροφῆς τοῦ δρομικοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου καὶ ἐδόθη τὸ σχεδιάγραμμα τῆς ἐκτελουμένης ἤδη στερεώσεως τῶν ἐναπολειφθέντων μερῶν τοῦ Ναοῦ, τῆς ἐξασφαλίσεως τῶν διασωθέντων ψηφιδωτῶν καὶ τῆς περισυλλογῆς τοῦ διεσπαρμένου ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὑλικοῦ. Τὸ παρὸν ἄρθρον σκοπὸν ἔχει νὰ παρουσιάσῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην εὐρήματά τινα, ἱκανὰ νὰ μετριάσωσιν ὅπωςδῆποτε τὸ μέγεθος τῆς συντελεσθείσης ἀνεπανορθώτου δυστυχῶς καταστροφῆς.

Αἱ ἐργασίαι τῆς ἐξασφαλίσεως καὶ στερεώσεως τῶν ἐρειπίων, αἱ ἐκτελούμεναι εἰς ἓνα τῶν ἱστορικωτέρων μνημείων ὀλοκλήρου τῆς Ἀνατολῆς, ἐπόμενον ἦτο νὰ συμβαδίσωσι πρὸς τὴν ἔρευναν αὐτοῦ τούτου τοῦ μνημείου, περὶ τῆς κτίσεως καὶ τῶν τυχῶν τοῦ ὁποίου πλεῖστα προβλήματα ἀναμένουν εἰσέτι τὴν λύσιν των. Τὸν ναὸν τοῦ Ἁγ. Δημητρίου περιέβαλε πάντοτε ἡ λαϊκὴ φαντασία μὲ θρύλους καὶ παραδόσεις, ἡ δὲ στοργὴ τῶν Θεσσαλονικέων πρὸς τὸν Ναὸν τοῦ Μυροβλήτου «τοῦ μετατρέποντος τὸν βάρβαρον κλύδωνα τῶν βαρβαρικῶν στόλων καὶ λυτρούμενου τὴν πόλιν του», ὡς ἡ διασωθεῖσα ἐπιγραφὴ τῆς ψηφιδωτῆς εἰκόνας τῶν κτιτόρων ἀναγράφει, διεκόσμησε τοὺς τοίχους τοῦ περικαλοῦς μνημείου δι' εἰκόνων, ἐν αἷς τοὺς θρύλους τούτους καὶ τὰς παραδόσεις ἀπετύπωσε.

Λείψανα τῶν εἰκόνων τούτων εὐτυχῶς ἀνευρέθησαν ὑπὸ τὰ τουρκικὰ κονιάματα τῶν τοίχων τοῦ Ναοῦ οὕτως ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου ἀπεκαλύφθη θαυμασία πο-

μπή, ἣν διωργάνωσεν οἶονεὶ ἡ πόλις εἰς τὸν Ἅγιον ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῆς Θεσσαλονικῆς. Ὁ Δημήτριος παρίσταται ἔφιππος, τὴν χλαμύδα τοῦ πολεμιστοῦ ἐνδεδυμένος, διὰ μὲν τῆς δεξιᾶς εὐλογῶν τὰ πλήθη διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατῶν τὰ ἡνία τοῦ πολυτελῶς διακεκοσμημένου θυμοειδοῦς ἵππου τοῦ πρὸ αὐτοῦ δύο ἔφηβοι ὑπερόχου τέχνης καὶ πρωτοτυπίας, μὲ κίνησιν, ἔνδυμα καὶ κόμμωσιν ἐνθυμίζοντα τὰ τελειότερα τῆς ἀρχαιότητος διασωθέντα λείψανα τῆς γραφικῆς, ὡς εἶναι αἱ τοιχογραφίαι τῆς Πομπηΐας, προηγούνται τῆς πομπῆς προσβλέποντες μετὰ σεβασμοῦ ἅμα καὶ χαρᾶς τὸν ὀπισθεν αὐτῶν ἐρχόμενον λυτρωτήν, ἔπονται δὲ τοῦ Ἁγίου ἔφιπποι καὶ πεζοὶ πολεμισταί, δι' ὧν ἀποτελεῖται θαυμασία καὶ πρωτότυπος σύνθεσις. Εἰς τὸ βάθος καὶ δεξιὰ τῆς εἰκόνας παρίσταται τείχος ἔχον δύο πύλας καὶ ἐκατέρωθεν τῶν πυλῶν πολεμικὰς σκηναὶς καὶ ἐπιγραφὴν ὀπισθεν τοῦ τείχους διαφαίνεται καιομένη πόλις, ἀπὸ τῶν οἰκιῶν τῆς ὁποίας γλῶσσαι πυρὸς ἀναπηδῶσι καὶ νέφη καπνοῦ ἀνυσοῦνται εἰς τὸν Οὐρανόν. Εἰκὼν καὶ ἐπιγραφή ἀνευρέθησαν δυστυχῶς ἐφθαρμέναι καὶ ἐλλειπεῖς, ἀλλὰ καὶ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει εἶναι ἱκαναὶ νὰ δώσωσιν εἰς ἡμᾶς ἰδέαν τινὰ τῆς ἐποποιΐας, ἣν οἱ Θεσσαλονικεῖς περὶ τοῦ πολιοῦχου τῶν Ἁγίου ἐδημιούργησαν.

Δεξιώτερον τῆς εἰκόνας ταύτης ἀνευρέθη μεγάλη ἐντὸς πλαισίου τοιχογραφία τοῦ Ἁγίου, ἐνδεδυμένου καὶ πάλιν τὴν χλαμύδα μετὰ τοῦ ταβλίου ὁ Ἅγιος παρίσταται ὀλόσωμος ἐν στάσει δεήσεως, ὡς καὶ εἰς τὰς ψηφιδωτὰς εἰκόνας, δύο Ἄγγελοι ἄνωθεν τῶν ὤμων τοῦ ἐναποθέτουσιν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ στέφανον, κάτωθεν δὲ τῆς εἰκόνας ἐπιγραφή ἀναγράφει, ὅτι ἡ εἰκὼν ἐγένετο δαπάναις «τοῦ δούλου τοῦ Κάρπου (:) ὑπὲρ εὐχῆς καὶ σωτηρίας» ἢ ἄνωθεν τῆς εἰκόνας ζώνη κοσμεῖται ὑπὸ δύο ταῶ, παριστωμέ-

νων εἰς φυσικὸν μέγεθος ἑκατέρωθεν μεγάλου Σταυροῦ δι' ἐρυθροῦ χρώματος ἐζωγραφημένου.

Ἄλλαι τοιχογραφίαι ἐνευρέθησαν εἰς διάφορα μέρη τοῦ Ναοῦ· οὕτως ἐπὶ τῆς στεφάνης τοῦ τόξου, ἐφ' οὗ στηρίζεται ἡ κλίμαξ τοῦ δεξιοῦ γυναικωνίτου ἀπεκαλύφθη ὀλόσωμος βρεφοκρατοῦσα Θεοτόκος με στάσιν καὶ χρωματισμοὺς ἐνθυμίζοντας τὰς ἐσχάτως ἀποκαλυφθεῖσας τοιχογραφίας τοῦ ἐν Ρώμῃ ἀρχαίου Ναοῦ τῆς S. Maria Antiqua, ἑκατέρωθεν δὲ τῆς Θεοτόκου ἀνευρέθησαν δύο προτομαὶ ἱεραρχῶν ἐντὸς πλαισίου, ἐξ ὧν ἡ μία παριστᾷ τὸν Ἁγ. Νικόλαον. Τμήματα εἰκόνων Ἱεραρχῶν με ἐφθαρμένας ἐπιγραφὰς ἀπεκαλύφθησαν καὶ εἰς ἄλλα τοῦ Ναοῦ μέρη καὶ εἰς τὰ κατεπεσόντα τμήματα τόξων τῶν τελευταίων κλιτῶν.

Αἱ τοιχογραφίαι ὅμως ἐκεῖναι, αἵτινες διεσώθησαν σχετικῶς ἀρτιώτεροι εἶναι αἱ ἀνευρεθεῖσαι εἰς τὸ λεγόμενον παρεκκλήσιον τοῦ Προδρόμου, τὸ κείμενον δεξιὰ τῆς Ἀψίδος· ὀλόκληρον τὸ κομψότατον τρίκλιτον παρεκκλήσιον τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου κοσμεῖται ὑπὸ τοιχογραφιῶν τῆς τελευταίας ἀκμῆς τῆς Βυζαντινῆς τέχνης· εὐτυχῶς ἀνευρέθη ἐπιγραφὴ ἐφθαρμένη εἰς ἣν ὅμως εὐκρινέστατα ἀναγιγνώσκεται τὸ ἔτος τῆς διακοσμῆσεως, ἦτοι τὸ 6811 ἀπὸ κτίσεως κόσμου (ζωια΄) ἢ τὸ 1303 μ.Χ.¹ Ἡ διάταξις τοῦ εἰκονογραφικοῦ κύκλου τοῦ παρεκκλησίου εἶναι μὲν ὁμοία ἐν πολλοῖς πρὸς τὴν διάταξιν τῶν τοιχογραφιῶν τῶν Ναῶν τῆς γ' περιόδου προώρισται ὅμως πλεῖστα προβλήματα τοῦ λεγομένου δογματικοῦ κύκλου νὰ ἐπιλύσῃ. Ἐπὶ τῆς Ἀψίδος παρίσταται ὀλόσωμος ἡ Πλατυτέρα ἔνθρονος βρεφοκρατοῦσα ἐν μέσῳ δύο ἀγγέλων

1. Πλὴν τοῦ ἔτους ἀνεγνώσθησαν αἱ ἐξῆς φράσεις τῆς ἐπιγραφῆς: «Μιχαὴλ Πρωτοστράτωρ σὺν ...α. Κομνηνοφουεῖ [...] ... εὐφημίας ἐκ καλῶν ἐργασίας ἐπαινεθέντες ἀβρῶς τῷ παρόντι βίῳ τῷ ἀθυμίαν φύωσι τὴν αἰωνίαν».

(Γαβριήλ και Μιχαήλ), ἐπὶ τῆς στεφάνης τοῦ τόξου τῆς Ἀψίδος οἱ 12 Ἀπόστολοι καὶ ἐπὶ τοῦ μετώπου τοῦ τόξου ὁ Εὐαγγελισμός, τὸ Ἅγ. Μανδῆλιον, δύο προτομαὶ τῶν κορυφαίων Ἀποστόλων κατὰ τὰ ἄκρα καὶ ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἡ Ἅγ. Τριάς· τὸ κάτω μέρος τῆς Ἀψίδος πληροῦσι προτομαὶ καὶ ὀλόσωμοι παραστάσεις ἱεραρχῶν. Οἱ συνδεόμενοι πρὸς τὴν Ἀψίδα τοῖχοι ἔχουσι τὴν παράστασιν τῆς Θείας Λειτουργίας, ὑπὸ τὰς θυρίδας Προθέσεως καὶ Διακονικοῦ παρίστανται οἱ τέσσαρες διάκονοι, ἐπὶ τῆς κόγχης τοῦ Διακονικοῦ ὁ Μελχισεδέκ (:) καὶ ὀλόσωμοι ἱεράρχαι κρατοῦντες εἰλιτάρια μετὰ λειτουργικῶν ἐπιγραφῶν, καὶ ἐπὶ τῶν παραστάδων τοῦ τέμπλου ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαήλ καὶ ὁ Ἅγιος Εὐθύμιος εἰς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἴσως τὸ παρεκκλήσιον ἀρχικῶς ἐτιμᾶτο. Τὰ τόξα τῶν κλιτῶν κοσμοῦνται διὰ τῶν προσωπογραφιῶν τῶν Προφητῶν ἐν προτομῇ, οἱ δὲ τοῖχοι ἔχουσι τρεῖς ζῶνας, ἐξ ὧν ἡ κάτω πληροῦται διὰ στρατιωτικῶν ἁγίων, οἱ δὲ λοιπαὶ δύο καὶ τὰ μέτωπα τῶν τόξων τῶν κιονοστοιχιῶν διὰ τοῦ κύκλου τῶν Δεσποτικῶν καὶ Θεομητορικῶν ἐορτῶν καὶ τοῦ βίου τοῦ τιμωμένου ὁσίου· ἐπὶ τοῦ Δ. τοίχου παρίσταται ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου. Ἡ ἐκτέλεσις εἰς τὰς τοιχογραφίας ταύτας εἶναι ἀληθῶς καλλιτεχνική· μάλιστα ἡ Θεία λειτουργία καὶ αἱ προτομαὶ τῶν Προφητῶν εἶναι ἀριστουργήματα τέχνης, ἐνθυμίζοντα τὰς τελειότερας εἰκόνας τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Μυστρᾶ.

Καὶ οὕτως ἔχομεν εἰς τὰς ἀνευρεθείσας τοιχογραφίας τοῦ Ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου ἀντιπροσώπους καὶ τῶν τριῶν ἐποχῶν τῆς χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς τέχνης, δι' ὧν τὰ ἐρεῖπια τοῦ Ναοῦ ἀναδεικνύονται μετὰ τῶν διασωθέντων ψηφιδωμάτων ἀληθῆς Μουσεῖον τῆς χριστιανικῆς γραφικῆς, ὅπου δύναται ὁ ἀσχολούμενος εἰς τὴν τέχνην οὐ μόνον τὸ καλλιτεχνικὸν αἶσθημα καὶ

τὸν τρόπον τῆς διακοσμήσεως τῶν Ναῶν τῶν πατέρων του νὰ σπουδάσῃ, ἀλλὰ καὶ πλεῖστα ζητήματα καὶ προπάντων τὴν Βυζαντινὴν ἐνδυμασιολογίαν νὰ διευκρινίσῃ.

Ὅτι ὁμως θ' ἀναδείξῃ τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγ. Δημητρίου παγκόσμιον προσκύνημα εἶναι **ἡ ἀνεύρεσις τῆς Κρύπτης τοῦ Ναοῦ**, τὴν ὑπαρξιν τῆς ὁποίας πάντες βεβαίως οἱ γράψαντες περὶ τοῦ Ναοῦ ὑπέθεσαν, κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἄλλα Βυζαντινὰ κτίσματα, οὐδεὶς ὁμως ηὐτύχησε νὰ ἐξετάσῃ. Ἡ ἀνεύρεσις αὐτῆς ὀφείλεται εἰς τὴν ὑποχώρησιν μέρους τοῦ ἐδάφους τοῦ ἀριστεροῦ κλίτους τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Προδρόμου κατὰ τὴν πυρκαϊάν' ἀνεφάνη εἰς βάθος 4 μέτρων περίπου κόγχῃ, ἣς τὸ κάτω μέρος εἶχε κτισθῆ εἰς τουρκικοὺς χρόνους· τὸ τμήμα τοῦτο κατερρίφθη καὶ ἀπεκαλύφθη ἀληθὴς λαβύρινθος ὑπογείων Στοῶν διὰ σταυροθολίων καὶ καμαρῶν ἐστεγασμένων, πλήρων ὁμως τουρκικῶν ἐπιχωματώσεων· ἡ ἐκκαθάρισις τῶν ἐπιχωματώσεων ἤρξατο ἀπὸ τῆς πρώτης ἀνευρεθείσης Στοῆς· εἰς τ' ἀφαιρούμενα χῶματα ἀνευρίσκονται πλεῖστα τεμάχια ψηφιδωμάτων καὶ τοιχογραφιῶν, δηλωτικὰ τῆς καταστροφῆς τῆς διακοσμήσεως τοῦ Ναοῦ κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων μετατροπὴν αὐτοῦ εἰς τζαμίον· οἱ Τούρκοι κατέρριψαν πολλὰ μέρη τῶν σταυροθολίων τῆς Κρύπτης καὶ ἐκεῖθεν συνεσώρευσαν χῶματα καὶ τμήματα διακοσμητικὰ τοῦ Ναοῦ· πλὴν τούτων, ἀνευρίσκονται εἰς τὰ χῶματα τῆς Κρύπτης πλεῖστα θραύσματα ὑάλων διαφόρου πάχους καὶ ἐποχῶν εἴτε ἐκ παραθύρων εἴτε καὶ ἐξ ὑάλινων δοχείων, κανδηλῶν κλπ. προερχόμενα, καὶ τεθραυσμένα πήλινα ἀγγεῖα, προπάντων δὲ βυζαντινὰ πινάκια με σταυροῦς καὶ ἄλλας διακοσμήσεις.

Ἐκκαθαριζομένης τῆς Στοῆς ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸν Δ. αὐτῆς τοῖχον (ἀριστερὰ τοῦ ὁποίου ὑπάρχει θύρα με μαρμάρινον ὑπέρθυρον κοσμούμενον διὰ σταυρῶν) ὀλόκληρον

τὸ ἐξωτερικὸν κυκλικῆς Ἀψίδος ὑπογείου Ναοῦ, ἣτις ἔχει δύο ἐπάλληλα παράθυρα, ἐξ ὧν τὸ κάτω διασώζει ἀκεραίαν τὴν μαρμαρίνην αὐτοῦ πλάκα μετὰ τῶν ὀπῶν της, τινὲς τῶν ὁποίων διατηροῦσιν εἰσέτι μέρη τῶν ὑάλων των.

Τὸ παρεκκλήσιον ἐκτείνεται εἰς τὴν συνεχομένην Αἴθουσαν (5 μ. μήκους καὶ 2.50 μ. πλάτους), ἣτις ἐκαλύπτετο ἄλλοτε διὰ τοιχογραφιῶν, ἐφθαρμένων ἤδη ἐκ τῆς ὑγρασίας καὶ τῶν ἐπιχωματώσεων πλὴν τῆς Ἀψίδος ἔνθα διατηρεῖται καλῶς ἡ Πλατυτέρα, ἥς μόνον τὸ πρόσωπον εἶναι κατεστραμμένον. Εἰς τὴν Δ. πλευρὰν τοῦ ὑπογείου τοῦ παρεκκλησίου ἀνοίγεται κόγχη, εἰς τὸ βάθος τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἐφθαρμένη ψηφιδωτὴ ἐπιγραφή. Τὸ δάπεδον εἶναι ἐπεστρωμένον διὰ μαρμαρίνων πλακῶν, ἐξωθεν δὲ τῆς Ἀψίδος μέγα τμήμα καλύπτεται διὰ πολυχρῶμων πλακιδίων (opus alexadrinum). Αἱ λοιπαὶ Στοαὶ μένουσιν εἰσέτι ἀνεξέταστοι, ἡ ἀφαίρεσις δὲ τῶν ἐπιχωματώσεων αὐτῶν ἀσφαλῶς πολλὰ θὰ φέρῃ εἰς φῶς. Ἐκ τῆς ἐρεῦνης τῆς Κρύπτῃς ἀναμένομεν ἐπιγραφὰς ἐξηγούσας τὰς τύχας τοῦ Ναοῦ, οὐδεμία δὲ ἀμφιβολία χωρεῖ ὅτι πολλαὶ τῆς Κρύπτῃς στοαὶ καὶ ὡς Κοιμητήρια ἐπισήμων ἢ ἱερατικῶν προσώπων ἐχρησίμευσαν· τοῦτο ἄλλως τε μαρτυροῦσι καὶ τ' ἀνευρισκόμενα ὅστ' αἰ εἰς τὰς αὐτὰς ἐπιχωματώσεις καὶ ἰδίᾳ τὰ κατώτατα στρώματα τὰ πιθανώτατα ἐκ συλήσεων τάφων προερχόμενα.

Καὶ ἤδη γεννῶνται τὰ ζητήματα: μαρτυρεῖται ἡ ὑπαρξις τῆς Κρύπτῃς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, πότε δὲ ἐγένετο ἡ ἐπιχωμάτωσις, καὶ τίς ὁ λόγος δι' ὃν ἐγένετο τὸ αὐτὸ τοῦ μνημείου καταστροφὴ; Εἶναι ἄρ' αἰ ἐπαρκῆς ὁ λόγος τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ τῶν

Τούρκων, ἢ ἀληθεύει καὶ ἐνταῦθα ἡ φερομένη ὡς συνήθεια τῶν πιστῶν τοῦ Μωάμεθ, νὰ πληρῶσι χώματος τὰς ὑπογείους στοὰς τοῦ μετατρεπομένου εἰς τζαμίον ναοῦ, διότι ὁ προσευχόμενος εἰς τὸν Ἀλλάχ πρέπει νὰ ἴσταται ἐπὶ ἐδραίου ἐδάφους; Ἐνταῦθα δυστυχῶς οὔτε τὰ μέσα οὔτε τὸν καιρὸν ἔχω νὰ ἐξετάσω ταῦτα· θὰ ἐπιτραπῇ μόνον νὰ προσθέσω ἐν τέλει τῆς μικρᾶς ταύτης ἀνακοινώσεως, ἥτις μᾶλλον ὡς ἀπλῆ ἀφήγησις τῶν εὐρημάτων πρέπει νὰ λογισθῇ, τὴν περὶ τῆς Κρύπτης τοῦ Ναοῦ λαϊκὴν παράδοσιν, ἣν ἤκουσα παρὰ πολλῶν ἐνταῦθα. Βασιλεὺς τις, διηγοῦνται, εἶχε κόρην πάσχουσαν ἐκ λέπρας, ἣν ἀπεδίωξεν ἀπὸ τῶν Ἀνακτόρων του· ἡ κόρη περιπλανωμένη ἔφθασεν εἰς τὸ μέρος ἔνθα ἐμαρτύρησε καὶ ἐτάφη ὁ Ἅγιος Δημήτριος, ὅπου ὑπῆρχε φρέαρ, μὲ τὸ ὕδωρ τοῦ ὁποίου ἐλούετο καθ' ἐκάστην· μετ' ὀλίγον ἡ κόρη ἰάθη καὶ ἐπανῆλθεν ἡ πρώτη αὐτῆς καλλονή· Ὁ πατὴρ μετενόησε διὰ τὴν ἐκδίωξιν τῆς θυγατρὸς του καὶ ἀπέστειλεν ἀνθρώπους πρὸς ἀναζήτησιν αὐτῆς· οὗτοι εὐρόντες τὴν κόρην ἀνήγγειλαν τοῦτο εἰς τὸν βασιλέα προσθέτοντες ὅτι ἡ κόρη ἰάθη ἀλλ' ἀρνεῖται νὰ τοὺς ἀκολουθήσῃ. Ὁ βασιλεὺς ἔρχεται αὐτοπροσώπως πρὸς συνάντησιν τῆς κόρης καὶ κατάπληκτος διὰ τὸ θαῦμα ζητεῖ νὰ ἰδρῦσῃ Ναόν, ὅμοιος τοῦ ὁποίου νὰ μὴ ὑπάρχει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς. Ὁ ἀναλαβὼν τὴν ἀνοικοδόμησιν τεχνίτης παρενόησε τοὺς λόγους τοῦ βασιλέως καὶ ἵδρυσεν θαυμάσιον ὑπόγειον Ναόν· προσκληθεὶς ὁ βασιλεὺς νὰ παραστῇ εἰς τὰ ἐγκαίνια τοῦ Ναοῦ ἔμεινεν ἔκπλητος διὰ τὴν παρανόησιν τοῦ τεχνίτου, ὃν ὑπεχρέωσε ν' ἀνιδρῦσῃ ἄνωθεν τοῦ ὑπογείου Ναοῦ ὅμοιον μεγαλοπρεπῆ Ναὸν καὶ οὕτως ἰδρῦθη ἡ περικαλῆς Βασιλικὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου... Καὶ ἡ παράδοσις προσθέτει ὅτι «ὑπάρχει κάτω ἀπ' τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου μεγάλη ἐκκλησία ἀπαράλλακτη μὲ τὴν ἐπάνω»!

Οὕτως ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου βαθμηδὸν ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς τοὺς θησαυροὺς του καὶ ἀποβαίνει ὅσημέραι μὲ ὄλην τὴν ἐρειπιώδη του μορφήν ὁ τόπος τοῦ εὐλαβοῦς προσκυνήματος τῶν ἐρευνητῶν ἀλλὰ καὶ τῶν πιστευόντων εἰς τὴν δυναμὶν τοῦ Μυροβλήτου, τὸν Ναὸν τοῦ ὁποίου ἐβεβήλωσε μὲν ἡ δουλεία ἀλλὰ δὲν ἐξηφάνισεν· ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγ. Δημητρίου δὲν εἶναι μόνον τόπος λατρείας εἶναι τὸ ἥρωον τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ κτισθὲν μὲ ὄλην τὴν ἀγάπην τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην, ἣν εἶχον οἱ Θεσσαλονικεῖς πρὸς τὸν πολιοῦχόν των· εἶναι δὲ χαρακτηριστικαὶ αἱ πολλαχοῦ τοῦ Ναοῦ ἀνευρισκόμεναι ἐπιγραφαὶ καὶ τὰ χαράγματα, ἅτινα καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ τεχνῖται τοῦ Ναοῦ ἐχάρασσον πρὸ τοῦ πέρατος τῆς ἐργασίας των· οὕτως ἀναγινώσκομεν εἰς τὸν δεῦτερον ὀρθοστάτην τῆς δεξιᾶς κιονοστοιχίας ἔσωθεν τῆς καταρριφθείσης κατὰ τὴν πυρκαϊᾶν ὀρθομαρμαρώσεως καὶ ἐπὶ τοῦ ἐτοίμου κονιάματος τοῦ μέλλοντος νὰ δεχθῆ τὸ μάρμαρον εὐλαβῆ ἐπίκλησιν τοῦ τεχνίτου, ὅστις πρὸ τῆς ἐναποθέσεως τοῦ μαρμάρου ἐχάραξεν ὅπως ἠδύνατο ἐπίκλησιν δι' ὀλόκληρον τὴν οἰκογένειάν του, ἣν παραθέτομεν διατηροῦντες τὴν ὀρθογραφίαν αὐτῆς:

† Ἅγιε Δημήτριε βοήθῃ τοῦ δούλου σου
Ἀναστασίου καὶ Μαρκαιλλίνας.
Θεωτώκαί βοήθῃ τοῦ δούλου σου
Ἀναστασίου καὶ Ἡωάννου,
Ἅγιε Θεόδωρε βοήθῃ τοῦ δούλου σου Ἀναστασίου
καὶ Ρουπίου.

Διάλεξις τοῦ κ. Σωτηρίου εἰς τὰ ἐρείπια τοῦ Βυζαντινοῦ Ναοῦ

Ὁ Ἐφορος τῶν Βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Γ. Σωτηρίου, ὅστις ἀπὸ δύο μηνῶν ἐργάζεται λίαν φιλοτίμως διὰ τὴν ἀναστήλωσιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, ἔκαμε θαυμασίαν διάλεξιν τὸ ἀπόγευμα τῆς 26ης λήξαντος ἐντὸς τῶν ἐρειπίων ἐπ'εὐκαιρίᾳ τῆς ἑορτῆς. Ὀλίγοι ἀλλ' ἐκλεκτοὶ ἦσαν οἱ ἀκροαταί, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ στρατηγὸς κ. Ζυμβρακάκης μετὰ τῆς Κυρίας του, πολλὰ μέλη τοῦ δικαστικοῦ σώματος, ἄνθρωποι τῶν γραμμῶτων καὶ τῶν Ἐπιστημῶν καὶ ἄλλοι.

Ὁ κ. Σωτηρίου κατ' ἀρχὰς ἐτόνισεν ὅτι εἶναι τὸ πρῶτον ἔτος μετὰ πάροδον δέκα πέντε ὀλοκλήρων αἰῶνων – ἐὰν βεβαίως ἐξαιρεθῶσιν οἱ χρόνοι τῆς τουρκοκρατίας – κατὰ τὸ ὅποιον ἡ ἑορτὴ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου δὲν τελεῖται εἰς τὸν πάνσεπτον καὶ περικαλλῆ Ναὸν τοῦ Μυροβλήτου, περὶ τὸν ὅποιον συγκεντροῦται ὅλος ὁ ἱστορικὸς βίος τῆς Θεσσαλονίκης· ὁ ἱερατοφόρος καὶ ἀγιόδωρος Ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἶπεν, αὐτὰ τοῦ μάρτυρος τὰ θεῖα ἀνάκτορα, ὡς ἀποκαλοῦν οἱ Βυζαντινοὶ τὸν Ναὸν τοῦτον, εἶναι σήμερον σωρὸς ἐρειπίων, θῦμα καὶ οὗτος τῆς φοβερᾶς πυρκαϊᾶς, ὁμοίαν τῆς ὁποίας δὲν εἶχεν ἴδει ἴσως ἡ Θεσσαλονίκη.

Ἐπειτα ἀνέπτυξε τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀξίαν τοῦ Ναοῦ, τὴν καλλιτεχνικὴν τῶν μωσαϊκῶν του διάταξιν, τὴν λάμπριν τῆς πολυτελοῦς του ὀρθομαρμαρώσεως καὶ τὰς ὀνομασίας καὶ τὴν κατάστασιν τῶν μερῶν τοῦ Ναοῦ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. Ἦλθεν ἔπειτα εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ περικαλλοῦς μνημείου· περιέγραψε τὸ τί ἀπέμεινε καὶ τί ἐχάθη καὶ ἐξέθεσε τὰ καθ' ὀρισμένον σχέδιον ἐκτελούμενα ἔργα τῆς ἀναστηλώσεως τῶν ἐναπολειφθέντων μερῶν τοῦ μνημείου, ὑπὸ τὴν ἄοκνον ἐπίβλεψιν τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Ἀρ. Ζάχου.

Ὁμολογουμένως ἡ τοιαύτη ἔκθεσις γενομένη ἐντὸς αὐτῶν τῶν ἐρειπίων ἐκίνησε πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀκρο-

ατῶν, οἵτινες διὰ τῶν ἰδίων των ὀφθαλμῶν ἔβλεπον τὰ ἐντὸς ἐλαχίστου χρονικοῦ διαστήματος ἐκτελεσθέντα διὰ γλισχροτάτων μέσων ἔργα τῆς ἐξασφαλίσεως τοῦ μνημείου.

Κατόπιν ὁ κ. Σωτηρίου διηγήθη τὰ κατὰ τὸν βίον, τὸν θάνατον καὶ τὰ θαύματα τοῦ Ἁγ. Δημητρίου, ποικίλων τὴν διηγήσιν του μὲ ἐπεισόδια αὐτολεξεῖ εἰλημμένα ἐκ τῶν βιβλίων τῶν θαυμάτων τοῦ Ἁγίου ὑπὸ ἀνωνύμων βιογράφων συντεταγμένα: ἀνέφερε τοὺς πολέμους καὶ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Σλάβων (Ζ΄-Η΄ αἰώνων), τῶν Σαρακηνῶν (τῷ 904), τῶν Νορμαντῶν (τῷ 1185) καὶ τῶν Τούρκων (τῷ 1430)· εἰς ὅλους τοὺς πολέμους, τὰς πολιορκίας καὶ τὰς ἀλώσεις τῆς πόλεως, εἶπεν, «κυριαρχεῖ ἡ μορφή τοῦ Ἁγ. Δημητρίου κατὰ τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως ἐναντίον τῶν Σλάβων», ὁ Δημήτριος θεᾶται παρά πλείστον, «γλαμύδα λευκὴν φορῶν καὶ πρῶτον μὲν τὸ τεῖχος διατρέχων, εἶτα δὲ καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ ἐδάφους δρομαίως περιπατῶν»· ἄλλοτε «οἱ βάρβαροι ἔφυγον νυκτός, διότι πρὸ τοῦ αὐγους εἶδον μυριάδας στρατοῦ καὶ καθηγούμενον τούτου ἄνδρα πυρράκων καὶ λαμπρόν, ἵππῳ λευκῷ <κ>αθεζόμενον καὶ ἰμάτιον φοροῦντα λαμπρόν»· εἰς μίαν ἄλλην πολιορκίαν ὁ Δημήτριος προσκαλεῖται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δεσπότη Χριστοῦ ν' ἀναχωρήσῃ ἀπὸ τῆς κινδυνευούσης πόλεως καὶ ὁ ἅγιος παρακοῦει τὸ Δεσποτικὸν πρόσταγμα λέγων εἰς τοὺς δύο εὐειδεῖς νεανίας (τοὺς ἀγγέλους δηλ. τοῦ Θεοῦ) νὰ εἴπωσιν εἰς τὸν Δεσπότην: «ἐγὼ ἢ σωζομένων τῶν Θεσσαλονικέων σώζομαι ἢ διαφθειρομένων συναποθνήσκω αὐτοῖς».

Ἐκ τῶν βιβλίων τῶν θαυμάτων ἔπειτα συνηρμολόγησε τὴν ἱστορίαν τοῦ Ναοῦ, ὅτι δηλ. κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα ἰδρύθη μικρὸς οἰκίσκος στενὸς κατὰ τὸ σχῆμα ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μυροβλήτου, ὅτι τὸν Ε' αἰῶνα ὁ ἑπαρχος τοῦ Ἰλλυρικοῦ Λεόντιος ἰδρύσασκε μέγαν Ναόν, ὅστις κατὰ τὸν Ζ' αἰῶνα ἐγένετο πυρίκαυστος καὶ ἀνεκαινίσθη ἐπὶ τῶν χρόνων Λέοντος, ὡς ἡ καταστραφεῖσα ἐπιγραφή ἀνέγραφεν: «ἐπὶ χρόνων Λέοντος ἡβῶντα βλέπεις, καυθέντα τὸ πρὶν τὸν Ναὸν Δημητρίου», προσέθεσε δὲ ὅτι εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ζ' αἰῶνος ἐγένοντο καὶ ἄλλαι κατὰ καιροὺς ἀνακαινίσεις καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν Τούρ-

κων ἐπὶ τοῦ Βαγιαζέτ Β' (1481-1512), ὡς ἡ ἄνωθεν τῆς εἰσόδου ἀραβικῆ ἐπιγραφῆ ἀναγράφει, τοῦ μετατρέψαντος τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἰς τζαμίον (Κασιμιέ-Τζαμί).

Τέλος ἐξέθεσε τὰ εὐρήματα, τὰ ὁποῖα παρουσίασαν μέχρι τοῦδε αἱ ἐργασίαι, ἧτοι τὴν ἀποκάλυψιν τῆς Κρύπτης, τῶν τοιχογραφιῶν καὶ τῶν ἐπιγραφῶν, τὰ ὁποῖα γνωρίζουσιν οἱ ἀναγνώσται μας καὶ ἐξ ἄλλου δημοσιεύματος εἰς τὸν «Γρηγόριον Παλαμῶν» τοῦ κ. Σωτηρίου καὶ τὰ ὁποῖα ἐχαρακτήρισεν ὡς «ἐλάχιστον ἀντίρροπον τῆς συντελεσθείσης φοβερᾶς καταστροφῆς» καὶ ἐν τέλει εἶπεν ὅτι οἱ Θεσσαλονικεῖς δὲν πρέπει νὰ ὑπολειφθῶσι τῶν πατέρων των, οἵτινες ἄλλοτε εἰς ἐλάχιστον χρονικὸν διάστημα ἀνήγειραν τὸν περὶ καυστον Ναόν, ἀφῆκε δὲ εἰς τὴν φιλοπατρίαν καὶ εὐσέβειαν τῶν κατοίκων τὴν ἀνοικοδόμησίν του. Ὁ Ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου δὲν εἶναι μόνον τόπος λατρείας, εἶναι τὸ ἥρῶν τῆς Θεσσαλονίκης τὸ περιβεβλημένον μὲ θρύλους καὶ παραδόσεις, ἐντὸς τοῦ ὁποίου λατρεῖται ὁ Πολιοῦχος, ὁ μετατρέπων κάθε βαρβαρικὸν κλύδωνα καὶ λυτρούμενος τὴν ἀγαπητὴν του πόλιν.

Ὁ κ. Σωτηρίου παρεκλήθη νὰ ἐπαναλάβῃ τὴν διάλεξίν του, ἥτις πιθανὸν νὰ γίνῃ εἰς μίαν τῶν αἰθουσῶν τῆς πόλεως μετὰ προβολῶν φωτεινῶν εἰκόνων.

Τὰ εἰσπραχθέντα χρήματα ὑπὸ τὴν ἐπίβλεψιν τοῦ διευθυντοῦ τῆς «Νέας Ἀληθείας» κ. Ἰ. Κούσκουρα καὶ τῶν δημογερόντων κ.κ. Ζάχου καὶ Καμμώνα καθὼς καὶ τὰ εἰσπραχθησόμενα κατὰ τὴν β' διάλεξιν θὰ διατεθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἀνοικοδομήσεως τοῦ Ναοῦ. Εὐχαρίστως δὲ πληροφοροῦμεθα ὅτι καὶ αἱ εἰσπράξεις τοῦ τάφου ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς καταστροφῆς μετὰ τῶν ἀποθεμάτων τοῦ Ναοῦ θὰ διατεθῶσι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν.

ΤΟ ΕΥΧΕΤΗΡΙΟ ΤΕΥΧΟΣ ΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΜΕ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΩΤΗΡΙΟΥ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΣΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ Κ. Ν. ΠΛΑΣΤΗΡΑ
ΕΚΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 2017
ΑΠΟ ΤΗΝ ΜΑΥΡΟΓΕΝΗΣ Α. Ε.

ISBN: 978-960-9458-21-4